

Katarzyna K. Borkowska, Ewa M. Guzik-Makaruk,
Emil W. Pływaczewski

Wokół problematyki karalności przerywania ciąży w Polsce

*Discussion around the issue of punishability of abortion
in Poland*

Abstract

The right to abortion is a human right and as such occupies an important role in public discourse. In the study, its authors point to the history of Polish abortion law, outline the current legal status in this respect, paying attention to the provisions penalizing abortion related crimes.

Keywords: human rights, abortion, polish criminal law, abortion-related crimes

Streszczenie

Prawo do aborcji jest prawem człowieka i jako takie zajmuje ważną rolę w dyskursie publicznym. W opracowaniu autorzy wskazują na historię polskiego prawa aborcyjnego, kreślą aktualny stan prawny w tym zakresie, zwracając uwagę na przepisy penalizujące przestępstwa aborcyjne.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, aborcja, polskie prawo karne, przestępstwa „okotoaborcyjne”

Dr Katarzyna K. Borkowska, asesor Prokuratury Rejonowej Warszawa-Śródmieście, Polska, ORCID: 0000-0002-4529-5805, e-mail: katarzyna.karolina.borkowska@gmail.com

Prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk, Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Zastępca Dyrektora Międzynarodowego Centrum Badań i Ekspertyz Kryminologicznych (od 2017 r.) na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Polska, ORCID: 0000-0003-1248-4113, e-mail: ewa.guzik@uwb.edu.pl

Prof. dr hab. Emil W. Pływaczewski, Kierownik Katedry Prawa Karnego i Kryminologii (do 2022 r.), Dyrektor Międzynarodowego Centrum Badań i Ekspertyz Kryminologicznych (do 2022 r.) na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Polska, ORCID: 0000-0002-4191-981X, e-mail: e.plywaczewski@uwb.edu.pl

Data zgłoszenia tekstu przez autorów: 13.02.2023 r.; data zaakceptowania do publikacji: 1.03.2023 r.

1. Wstęp

Jak słusznie zauważa Andrzej Marek, prawnokarna regulacja problematyki przerywania ciąży (aborcji) od lat jest przedmiotem ostrych dyskusji, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w kolejnych regulacjach prawnych, mających za przedmiot to prawo człowieka¹. Aborcja stanowi jeden z najbardziej kontrowersyjnych i polaryzujących społeczeństwo tematów. „Słownik wyrazów obcych” definiuje aborcję jako „zabieg, którego celem jest wywołanie sztucznego poronienia, przerwanie ciąży”². Poronienie to przedwczesne zakończenie ciąży, która trwała krócej niż 22 tygodnie. Proces ten przebiega w sposób naturalny, bez żadnej zewnętrznej ingerencji, w wyniku jakiegoś procesu chorobowego³. Natomiast aborcja oznacza sztuczne zakończenie ciąży w okresie, gdy płód jest niezdolny do życia poza organizmem matki⁴, skutkujące śmiercią zarodka lub płodu.

2. Prawo do aborcji w dyskursie publicznym

Z powodów aksjologicznych, światopoglądowych oraz politycznych ingerowanie władzy publicznej w sferę ludzkiej prokreacji stanowi wielowymiarowe i trudne zagadnienie normatywne⁵ – także w gałęzi prawa karnego⁶ – oraz zawsze aktualny przedmiot zainteresowania dyskursu publicznego⁷. Generalnym problemem w zakresie zdrowia i praw reprodukcyjnych kobiet jest ich upolitycznienie⁸ – pomimo tego, że w ocenie doktryny prawniczej jest to zjawisko niepożądane⁹. Do usług z zakresu zdrowia reprodukcyjnego należy m.in. prawo do dokonania aborcji¹⁰. W ostatnich latach coraz silniej wyraża się poglądy, według których zapewnienie dostępu do zabiegu terminacji ciąży jest niezbędne do ochrony zdrowia kobiet¹¹. Niemniej jednak umożliwienie legalnego przerywania ciąży stanowi równocześnie

¹ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2001, s. 189.

² M. Tytuła, J. Okaramus, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa–Bielsko-Biała 2011, s. 9.

³ G.H. Bręborowicz [red.], *Położnictwo i ginekologia*, t. 1, *Położnictwo*, Warszawa 2007, s. 111.

⁴ *Nowa Powszechna Encyklopedia*, t. 5, Warszawa 1996.

⁵ A.M. Kania, *Kontrowersje związane z kryminalizacją przerywania ciąży*, cz. 1, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011/27, s. 96; R. Kokot, J. Jasińska, *Kilka uwag o ochronie życia poczętego w kontekście projektowanych zmian kodeksu karnego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2014/31, s. 13.

⁶ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2021, s. 284.

⁷ M. Stefaniuk, *Etyczne dylematy prawa (kara śmierci, aborcja i eutanazja) w świetle badań polskiej opinii publicznej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013/19, s. 316; M. Szczepaniec, *Etyczne i prawne aspekty dopuszczalności aborcji ze względów eugenicznych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013/13, s. 77.

⁸ I. Desperak, *Antykoncepcja, aborcja i... eutanazja. O upolitycznieniu praw reprodukcyjnych w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2003/30, s. 193.

⁹ M. Płatek, *Opinia prawna na temat projektu ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78 ze zm.) oraz ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.)*, Warszawa 2016, s. 8; J. Kochanowski, *Prześlanki tworzenia strategii polityki rodzinnej w Polsce*, [w:] *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, red. M. Zubik, Warszawa 2009, s. 11.

¹⁰ N. Brachowicz, *Prawa reprodukcyjne w polityce Unii Europejskiej. Parlament i Komisja Europejska wobec aborcji*, „Pressje” 2009/17, s. 209.

¹¹ B.J. Hill, *Reproductive Rights as Health Care Rights*, „Columbia Journal of Gender and Law” 2009/18(501), <https://doi.org/10.7916/cjgl.v18i2.2570>, s. 1.

nie ograniczenie ochrony życia człowieka w okresie prenatalnym¹². Ustawodawca staje przed wyzwaniem zagwarantowania ochrony dwóm dobrom prawnym – prawu do życia człowieka w prenatalnej fazie rozwoju oraz prawu do samostanowienia kobiety ciężarnej. Warto zaakcentować, że między ustawami karnymi poszczególnych państw istnieją różnice w zakresie warunków legalnej aborcji¹³, co z kolei przekłada się na odmienności w prawnokarnej reakcji na bezprawną aborcję. W polskim porządku prawnym przesłanki legalnego przerwania ciąży są zawarte w osobnym akcie prawnym, tj. w ustawie o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży¹⁴. Polska ustawa karna¹⁵ penalizuje natomiast przypadki przestępnego przerwania ciąży¹⁶.

W tym miejscu warto także wskazać, że według danych statystycznych¹⁷ większość Polaków popiera możliwość dokonania aborcji w następujących przypadkach: 1) zagrożenie życia matki (86%); 2) zagrożenie zdrowia matki (79%); 3) gdy ciąża jest wynikiem przestępstwa (79%); 4) w sytuacji wad płodu (64%). Jednocześnie zdaniem przeważającej liczby respondentów powody takie jak 1) trudna sytuacja materialna (69% odpowiedzi negatywnych); 2) trudna sytuacja osobista (70% odpowiedzi negatywnych) oraz 3) brak woli posiadania potomstwa (73% odpowiedzi negatywnych) nie powinny stanowić przesłanki możliwości dokonania aborcji.

3. Polskie prawo aborcyjne z perspektywy historycznej

Historia nowożytnego polskiego prawa aborcyjnego przedstawia się w sposób następujący¹⁸. Przed uchwaleniem pierwszej polskiej kodyfikacji karnej panował całkowity zakaz przerywania ciąży¹⁹. Bezwzględny zakaz aborcji zniósła ustawa karna z 1932 r.²⁰ – przesłanki legalnego przerwania ciąży zostały zawarte w jednym z jej przepisów. W świetle przedmiotowego aktu prawnego przestępstwa nie stanowiło dokonanie aborcji po spełnieniu kumulatywnie następujących przesłanek:

¹² J. Kondratiewa-Bryzik, *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 280.

¹³ D. Szelewa, *Prawa reprodukcyjne w Europie i w Polsce: zakaz, kompromis, czy wybór?*, Warszawa 2017, (*Warszawskie Debaty o Polityce Społecznej*, t. 20) s. 4-7.

¹⁴ Ustawa z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1575) – dalej ustawa o planowaniu rodziny. Ustawa weszła w życie 16.03.1993 r.

¹⁵ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.) – dalej k.k. Ustawa weszła w życie 1.09.1998 r.

¹⁶ Więcej na temat penalizacji przerwania ciąży w polskim prawie karnym: K.K. Borkowska, *Penalizacja przerwania ciąży w polskim prawie karnym*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2022/56, <https://doi.org/10.31648/sp.7692>, s. 37-56.

¹⁷ *O dopuszczalności przerywania ciąży i protestach po wyroku Trybunału Konstytucyjnego*, „*Komunikat z badań CBOS*” 2020/153, s. 4.

¹⁸ Więcej na temat historii polskiego prawa aborcyjnego: A. Grześkowiak, *Prawo karne*, Warszawa 2009, s. 292 i n.; K.K. Borkowska, *Przestępstwo dzieciobójstwa w ujęciu komparatystycznym*, Warszawa 2020, s. 59-66.

¹⁹ *Doświadczenia aborcyjne Polek*, „*Komunikat z badań CBOS*” 2013/60, s. 2.

²⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571 ze zm.). Akt prawny wszedł w życie 1.09.1932 r.

1) dokonanie zabiegu za zgodą kobiety; 2) przeprowadzenie zabiegu przez lekarza oraz 3) zaistnienie przyczyny medycznej bądź prawnej²¹. Zabieg przerwania ciąży nie był dopuszczalny ze względów społecznych. Powyższe zapisy stanowiły w ówczesnych czasach jedno z bardziej liberalnych rozwiązań w Europie²². W czasie II wojny światowej formalnie nadal obowiązywał zakaz przeprowadzania aborcji „na życzenie”, niemniej jednak praktyka przerywania ciąży była powszechnie tolerowana²³. Przepisy Kodeksu karnego z 1932 r. dotyczące zabiegu przerwania ciąży zostały uchylone ustawą z 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży²⁴. Uchwalenie tej ustawy spowodowało rozdzielenie przepisów dotyczących aborcji na dwa akty prawne – przesłanki dokonania legalnej aborcji zawierała osobna ustawa, natomiast w ustawie karnej pozostały przepisy penalizujące przestępstwa związane z aborcją. Przepisy ustawy dopuszczały przerywanie ciąży, gdy przemawiały za tym wskazania lekarskie, trudne warunki życiowe oraz gdy ciąża powstała w wyniku przestępstwa. Szczególnie krytykowano unormowanie rozporządzenia wykonawczego do tej ustawy, według którego do stwierdzenia przesłanki trudnej sytuacji życiowej kobiety ciężarnej wystarczyło jej wiarygodne oświadczenie, że znajduje się w takich warunkach, co uzasadniało zarzut, iż jest to dopuszczenie aborcji „na życzenie”²⁵. Innymi słowy, począwszy od wejścia w życie ustawy z dniem 8.05.1956 r. po raz pierwszy w Polsce możliwe było dokonanie aborcji „na życzenie”. Zabieg musiał zostać przeprowadzony przez lekarza. U osoby nieletniej można go było dokonać jedynie za zgodą jej rodziców, opiekuna albo władzy opiekuńczej. Aborcja była zakazana w przypadku zaistnienia przeciwwskazań medycznych do wykonania zabiegu.

Równoległe do opisywanej ustawy Kodeks karny z 1969 r.²⁶ poświęcał przestępstwu przerywaniu ciąży dwa przepisy, które generalnie penalizowały przerywanie ciąży bez zgody kobiety (art. 153) oraz przerywanie ciąży wbrew przepisom ustawy (art. 154). Zostały one uchylone ustawą o planowaniu rodziny, którą jednocześnie dodano art. 149a do obowiązującego wówczas Kodeksu karnego. Przepis ten stanowił, że ten, „kto powoduje śmierć dziecka poczętego, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2”. Karze nie podlegała sama kobieta ciężarna. Przedmiotową ustawą wyłączono możliwość dokonania zabiegu aborcji „na żądanie”. Zgodnie z art. 4a ust. 1 ustawy o planowaniu rodziny przerywanie ciąży mogło zostać dokonane wyłącznie przez lekarza, w przypadku gdy: 1) ciąża stanowiła zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej, 2) badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazywały na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu,

²¹ A. Gałęska-Śliwka, *Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna*, Toruń 2011, s. 134–135.

²² *Doświadczenia aborcyjne Polek*, „Komunikat z badań CBOS” 2013/60, s. 2.

²³ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003, s. 355.

²⁴ Ustawa z 27.04.1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1956 r. Nr 12, poz. 61 ze zm.). Ustawa weszła w życie 8.05.1956 r.

²⁵ A. Marek, *Prawo...*, s. 190.

²⁶ Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 ze zm.). Ustawa weszła w życie 1.01.1970 r.

3) zachodziło uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego. Przesłankami legalnej aborcji były więc: zagrożenie dla życia i zdrowia matki, względy eugeniczne oraz przestępne pochodzenie ciąży. W przypadku stwierdzenia upośledzenia płodu przerwanie ciąży było dopuszczalne do chwili osiągnięcia przez płód zdolności do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, a w pozostałych przypadkach – do upływu 12 tygodni od początku ciąży (art. 4a ust. 2 ustawy o planowaniu rodziny).

Ustawą z 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw²⁷ powrócono do pierwotnego stanu prawnego, tj. do penalizacji przerywania ciąży bez zgody kobiety (art. 153 Kodeksu karnego z 1969 r.) oraz wbrew przepisom ustawy (art. 154 Kodeksu karnego z 1969 r.). Dodatkowo wyodrębniono z wyżej wymienionych przepisów osobny typ czynu zabronionego polegający na dopuszczeniu się przedmiotowych czynów, gdy płód osiągnął zdolność do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej. Przedmiotowa ustawa dopuszczała przerywanie ciąży także wtedy, gdy kobieta ciężarna znajdowała się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej. Konieczne było złożenie stosownego pisemnego oświadczenia przez kobietę ciężarną oraz odbycie konsultacji z innym lekarzem podstawowej opieki zdrowotnej lub inną uprawnioną osobą niż ta, która miała przeprowadzić zabieg. Aborcji można było dokonać, jeżeli kobieta podtrzymała swój zamiar po upływie 3 dni od konsultacji. Powyższa nowelizacja weszła w życie z dniem 4.01.1997 r. W dniu 28.05.1997 r. Trybunał Konstytucyjny (dalej TK) orzekł²⁸ o niezgodności przepisu z przepisami konstytucyjnymi z uwagi na to, że przepis, dopuszczając przeprowadzenie zabiegu terminacji ciąży ze względów społecznych, „legalizuje przerywanie ciąży bez dostatecznego usprawiedliwienia koniecznością ochrony innej wartości, prawa lub wolności konstytucyjnej oraz posługuje się nieokreślonymi kryteriami tej legalizacji, naruszając w ten sposób gwarancje konstytucyjne dla życia ludzkiego”. Przepis utracił moc w zakresie, w jakim dopuszczał aborcję ze względów społecznych, z dniem 23.12.1997 r.²⁹

W dniu 22.10.2020 r. TK stwierdził niezgodność przesłanki embriopatologicznej przerywania ciąży z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej³⁰. Uznał, że brak jest konstytucyjnego uzasadnienia dla legalizacji aborcji w przypadku, gdy badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego

²⁷ Ustawa z 30.08.1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1996 r. Nr 139, poz. 646 ze zm.). Ustawa weszła w życie 4.01.1997 r.

²⁸ Orzeczenie TK z 28.05.1997 r., K 26/96, OTK 1997/2, poz. 19.

²⁹ Obwieszczenie Prezesa TK z 18.12.1997 r. o utracie mocy obowiązującej art. 1 pkt 2, art. 1 pkt 5, art. 2 pkt 2, art. 3 pkt 1 i art. 3 pkt 4 ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 1997 r. Nr 157, poz. 1040).

³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.). Akt prawny wszedł w życie 17.10.1997 r.

i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu³¹. W wyniku orzeczenia TK przepis stracił moc z dniem 27.01.2021 r.

Podsumowując, aborcja ze względów społecznych była w Polsce dopuszczalna w latach 1956–1993 oraz w 1997 r. W 1993 r. wprowadzono w życie tzw. „kompromis aborcyjny”, który pozwalał na przerwanie ciąży w trzech przypadkach: gdy ciąża stanowiła zagrożenie dla zdrowia lub życia kobiety ciężarnej, w sytuacji upośledzenia płodu oraz w sytuacji przestępnego pochodzenia ciąży³². Od 27.01.2021 r. dokonanie legalnej aborcji nie jest możliwe w przypadku wad płodu – opisywane wyżej orzeczenie TK doprowadziło do wyeliminowania przesłanki embriopatologicznej jako podstawy do terminacji ciąży.

4. Aborcja w świetle aktualnego stanu prawnego

Obecnie prawo aborcyjne jest unormowane ustawą o planowaniu rodziny. Zgodnie z art. 4a ust. 1 ustawy o planowaniu rodziny przerwanie ciąży może być dokonane wyłącznie przez lekarza, w przypadku gdy: 1) ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej, 2) zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego. W przypadku zagrożenia dla życia i zdrowia matki dokonanie aborcji jest możliwe do chwili osiągnięcia przez płód zdolności do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, natomiast w przypadku przestępnego pochodzenia ciąży – do momentu 12 tygodni od początku ciąży. Ustawa o planowaniu rodziny nie reguluje sposobu obliczania czasu trwania ciąży, odsyłając w tym zakresie do aktów wykonawczych. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Zdrowia³³ czas trwania ciąży oblicza się w tygodniach, licząc od pierwszego dnia ostatniego normalnego krwawienia miesięcznego. Prawidłowy czas trwania ciąży wynosi 280 dni (40 tygodni) od pierwszego dnia ostatniego krwawienia miesięczkowego w cyklu 28-dniowym albo 266 dni (38 tygodni) od dnia owulacji (reguła Naegelego). W przypadku gdy zastosowanie reguły Naegelego nie jest możliwe, czas trwania ciąży ustala się na podstawie wyniku badania ultrasonograficznego.

³¹ Wyrok TK z 22.10.2020 r., K 1/20, OTK ZU A/2021, poz. 4. Zob. także bogatą literaturę na ten temat, np.: A. Dziergawka, *Prawna ochrona życia dziecka poczętego w aspekcie prawa kobiety do aborcji – glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r.* (K 1/20), „Palestra” 2021/5, s. 96 i n.; M. Gutowski, P. Kardas, *Trybunał Konstytucyjny nie mógł rozstrzygnąć gorzej, czyli o dewastacji systemu jednym rozstrzygnięciem*, „Palestra” 2020/10, s. 5 i n.; P. Witczak-Bruś, *Wrongful law, wrongful birth, wrongful life*, „Palestra” 2020/11, s. 21 i n.; D. Tykwińska-Rutkowska, *The Right to abortion in Poland in the light of the Constitutional Tribunal’s Judgment of 22 October 2020*, „Studia Iuridica Toruniensis” 2021/29; M. Soniewicka, *Spór o dopuszczalność przerywania ciąży z perspektywy etycznej i filozoficzno-prawnej (komentarz do wyroku TK w sprawie K 1/20)*, „Państwo i Prawo” 2021/8, s. 6 i n.; A. Rakowska-Trela, *Wyrok czy „niwyrok”. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r., K 1/20, dotyczącego możliwości przerywania ciąży*, „Przegląd Sądowy” 2021/6, s. 106 i n.

³² Przepisy te były uważane za restrykcyjne i należały do jednych z najbardziej rygorystycznych regulacji w Europie (zob.: U. Nowakowska, M. Korzeniewska, *Prawa kobiet w sferze prokreacji*, [w:] *Kobiety w Polsce w latach 90.*, red. B. Gadomska, M. Korzeniewska, U. Nowakowska, Warszawa 2000, s. 230; W. Nowicka, *Prawa reprodukcyjne*, [w:] *Raport Polskiej Koalicji Social Watch na temat realizacji praw człowieka w Polsce*, Warszawa 2008, s. 73).

³³ Załącznik Nr 1 do Rozporządzenia Ministra Zdrowia z 6.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1304 ze zm.).

Przerwanie ciąży w sytuacji zagrożenia dla życia lub zdrowia kobiety dokonuje lekarz w szpitalu (art. 4a ust. 3 ustawy o planowaniu rodziny). Nie jest to konieczne w wypadku przestępnego pochodzenia ciąży. „Do przerywania ciąży wymagana jest pisemna zgoda kobiety. W przypadku małoletniej lub kobiety ubezwłasnowolnionej całkowicie wymagana jest pisemna zgoda jej przedstawiciela ustawowego. W przypadku małoletniej powyżej 13 roku życia wymagana jest również pisemna zgoda tej osoby. W przypadku małoletniej poniżej 13 roku życia wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego, a małoletnia ma prawo do wyrażenia własnej opinii. W przypadku kobiety ubezwłasnowolnionej całkowicie wymagana jest także pisemna zgoda tej osoby, chyba że na wyrażenie zgody nie pozwala stan jej zdrowia psychicznego. W razie braku zgody przedstawiciela ustawowego, do przerywania ciąży wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego” (art. 4a ust. 4 ustawy o planowaniu rodziny). Zagrożenie stanu ciąży dla kobiety ciężarnej stwierdza inny lekarz niż dokonujący przerywania ciąży, chyba że ciąża zagraża bezpośrednio życiu kobiety. Uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego, stwierdza prokurator (art. 4a ust. 5 ustawy o planowaniu rodziny). „Osobom objętym ubezpieczeniem społecznym i osobom uprawnionym na podstawie odrębnych przepisów do bezpłatnej opieki leczniczej przysługuje prawo do bezpłatnego przerywania ciąży w publicznym zakładzie opieki zdrowotnej” (art. 4b ustawy o planowaniu rodziny).

Ustawa o planowaniu rodziny zawiera także regulacje dotyczące tajemnicy zawodowej. Osoby wykonujące czynności wynikające z tej ustawy są obowiązane do zachowania w tajemnicy wszystkiego, o czym powzięły wiadomość w związku z wykonywaniem tych czynności, stosownie do odrębnych przepisów. W razie zawinionego ujawnienia wiadomości sąd może przyznać osobie poszkodowanej odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę (art. 4c ust. 1 i 2 ustawy o planowaniu rodziny).

W ustawie aborcyjnej brak jest *lex specialis* w przedmiocie lekarskiej klauzuli sumienia. W tym zakresie obowiązuje ogólna regulacja ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty³⁴, zgodnie z którą lekarz może powstrzymać się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z jego sumieniem, z wyjątkiem sytuacji, gdy zwłoka w udzieleniu pomocy lekarskiej mogłaby spowodować niebezpieczeństwo utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia.

Taka szeroka regulacja klauzuli sumienia może prowadzić w praktyce do sytuacji kolizyjnych pomiędzy prawami pacjenta a prawem lekarza do wykonywania świadczeń zgodnie ze swoim sumieniem. Jako że społeczeństwo jest mocno zainteresowane tą problematyką, pojawia się pokusa wytwarzania nieprawdziwych informacji w postaci tzw. *fake newsów*. Najnowszym tego przykładem może być sprawa zgwałcenia „nietletniej” w 2022 r., zakończonego ciążą. Media na początku nie przekazywały szczegółowych wiadomości o okolicznościach tego przestępstwa. Podawały za Fundacją na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny FEDERA, że w małej

³⁴ Ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1731 ze zm.). Ustawa weszła w życie 27.09.1997 r.

miejsowości na Podlasiu 14-letnia dziewczynka z niepełnosprawnością intelektualną została zgwałcona przez swojego wuja. Nikomu ona o tym nie powiedziała. Nie zdawała sobie też sprawy z tego, że jest w ciąży. Dopiero kiedy stało się to jasne, zawiadomiono prokuraturę. Niestety podlaskie szpitale, do których bliscy wykorzystanej „nastolatki” rzekomo zwrócili się o pomoc w legalnej aborcji, odsyłały ich, zasłaniając się klauzulą sumienia. Media cytowały nawet „wypowiedzi” lekarzy, w których jeden po drugim odmawiali wykonania zabiegu („Tu nie, idźcie stąd. Nie wiemy, gdzie. To nie nasza sprawa”) i nawet nie chcieli wysłuchać bliskich dziewczynki³⁵. Ostatecznie podano, że zabieg został przeprowadzony w jednym ze szpitali w Warszawie dzięki zaangażowaniu organizacji pozarządowych. Kazus ten, gdyby był prawdziwy, pokazałby słabość regulacji klauzuli sumienia, która obecnie pozwala na odmówienie legalnego zabiegu bez konieczności wskazania podmiotu leczniczego, który wykonuje takie zabiegi. Obecnie zgłaszane są już określone postulaty na forum parlamentarnym. Rzecznik Praw Pacjenta ostatecznie wyjaśnił sprawę i podał do publicznej wiadomości, że ofiarą była nie 14-latką, lecz 24-letnią kobietą z niepełnosprawnością intelektualną, której – dzięki staraniom najbliższej rodziny – przerwano ciążę, a krewnemu postawiono zarzuty karne³⁶.

W rozporządzeniu Ministra Zdrowia³⁷ uregulowano samo postępowanie dotyczące procedury przerwania ciąży. Przerwania ciąży może – co do zasady – dokonać lekarz położnik-ginekolog. Wystąpienie okoliczności wskazujących, że ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej, stwierdza natomiast lekarz posiadający tytuł specjalisty w zakresie medycyny właściwej ze względu na rodzaj choroby kobiety ciężarnej.

W obecnym stanie prawnym aborcja na terytorium Polski nie jest dopuszczalna ze względów społecznych oraz eugenicznych (embriopatologicznych). W sposób legalny terminację ciąży można przeprowadzić tylko z powodu wskazań medycznych albo z powodu przestępnego pochodzenia ciąży. Wskazać należy, że w wielu środowiskach taki stan rzeczy jest krytykowany ze względu na zbyt daleką ingerencję w prawa i wolności jednostki, a w szczególności w prawo do samostanowienia, prawo do poszanowania życia rodzinnego oraz w wolność jednostki od nieludzkiego i poniżającego traktowania. Nadto wątpliwości budzi sama legalność wydania orzeczenia przez TK³⁸, które spowodowało zmianę stanu prawnego i zaostrzenie prawa aborcyjnego – ze względu na zastrzeżenia co do procesu powołania części sędziów

³⁵ R. Kim, *Wujek zgwałcił niepełnosprawną 14-latkę. Lekarze z Podlasia odmówili aborcji. „To hańba!”*, <https://www.newsweek.pl/opinie/lekarze-z-podlasia-odmowili-legalnej-aborcji-zgwalconej-14-latce/4etbqtq> (dostęp: 27.01.2023 r.).

³⁶ „14-latka”, która okazała się 24-latką. Rzecznik Praw Pacjenta wyjaśnił sprawę aborcji, <https://www.wprost.pl/kraj/11090329/14-latka-ktora-okazala-sie-24-latka-rzecznik-praw-pacjenta-wyjasnil-sprawe-aborcji.html> (dostęp: 27.01.2023 r.).

³⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 22.01.1997 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych lekarzy, uprawniających do dokonania przerwania ciąży oraz stwierdzenia, że ciąża zagraża życiu lub zdrowiu kobiety lub wskazuje na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu (Dz.U. z 1997 r. Nr 9, poz. 49).

³⁸ Wyrok TK z 22.10.2020 r., K 1/20, OTK ZU A/2021, poz. 4.

sądu konstytucyjnego. Warto podkreślić, że polskie prawo aborcyjne – już i tak jedno z najbardziej restrykcyjnych w Europie – zostało bardziej zaostrzone.

Ważną kwestię w polskim prawie aborcyjnym stanowi ponadto ograniczenie dostępu do przeprowadzenia zabiegu legalnej aborcji. Często kobieta nie jest w stanie wyegzekwować prawa do legalnego przerwania ciąży³⁹. Odnotowano przypadki, w których lekarze wydłużali czas procedowania w sprawie przeprowadzenia aborcji po to, aby przekroczyć termin jej dopuszczalności⁴⁰. W takiej sytuacji kobieta jest zmuszona do donoszenia niechcianej ciąży i urodzenia dziecka⁴¹, z możliwością dochodzenia roszczeń na drodze cywilnej z tytułu *wrongful conception* (*wrongful pregnancy*), *wrongful birth* czy *wrongful life*⁴², ewentualnie także z tytułu naruszenia praw pacjenta⁴³.

5. Przepisy penalizujące przestępstwa aborcyjne

W obecnym stanie prawnym przestępstwo przerywania ciąży jest penalizowane przez przepisy art. 152–154 k.k. Przepisy te są zawarte w rozdziale XIX, który dotyczy przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. Przepis art. 152 k.k. odnosi się do aborcji za zgodą kobiety, ale wbrew przepisom ustawy. Artykuł 153 k.k. penalizuje dokonanie aborcji wbrew woli kobiety ciężarnej. Przepis art. 154 k.k. obejmuje natomiast sytuacje, w których następstwem aborcji przeprowadzonej za zgodą lub bez zgody kobiety jest śmierć ciężarnej. Tym samym przepisy kodeksowe mają charakter blankietowy i odsyłają do ustawy o planowaniu rodziny w zakresie przesłanek legalnego przerywania ciąży. Uszkodzenie ciała dziecka poczętego wyczerpuje znamiona czynu zabronionego stypizowanego w art. 157a k.k. Karalne jest również przeprowadzenie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta (art. 192 k.k.). Niszczenie zarodków zdolnych do prawidłowego rozwoju powstałych w procedurze medycznie wspomaganey prokreacji to występki penalizowane przez art. 83 ustawy o leczeniu niepłodności⁴⁴.

Przerwanie ciąży może mieć miejsce od momentu jej powstania do jej końca⁴⁵. Początkiem ciąży jest moment zaimplantowania dojrzałej zapłodnionej komórki jajowej w błonie śluzowej macicy⁴⁶. W polskim orzecznictwie przyjęto pogląd, że końcem ciąży, a zarazem początkiem życia ludzkiego, jest jeden z następujących momentów: 1) chwila rozpoczęcia porodu, tj. wystąpienie pierwszych skurczów macicy dających

³⁹ W. Nowicka, *Ustawa antyaborcyjna w Polsce – stan prawny i rzeczywisty*, [w:] *Prawa reprodukcyjne w Polsce. Skutki ustawy antyaborcyjnej*, red. W. Nowicka, Warszawa 2007, s. 23.

⁴⁰ W. Nowicka, *Prawa reprodukcyjne*, [w:] *Raport...*, s. 74.

⁴¹ U. Nowakowska, M. Korzeniewska, *Prawa...*, s. 229.

⁴² Więcej na ten temat: Z. Peplowska, *Odpowiedzialność cywilna lekarza z tytułu wrongful life, wrongful birth i wrongful conception w prawie USA*, „Nowa Medycyna” 2007/1, s. 13–19.

⁴³ A. Bodnar, *Analiza spraw sądowych dotyczących braku dostępności świadczenia przerywania ciąży w Polsce*, [w:] *Prawa reprodukcyjne w Polsce. Skutki ustawy antyaborcyjnej*, red. W. Nowicka, Warszawa 2007, s. 56.

⁴⁴ Ustawa z 25.06.2015 r. o leczeniu niepłodności (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 442). Ustawa weszła w życie 1.11.2015 r.

⁴⁵ V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 149 k.k.*, [w:] *Kodeks Karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2022, s. 935 i n.

⁴⁶ K. Ostrowski, *Embriologia człowieka*, Warszawa 1985, s. 28–30, 53.

postęp porodu; 2) chwila podjęcia pierwszej czynności zmierzającej do przeprowadzenia zabiegu cesarskiego cięcia – przy porodzie przez cesarskie cięcie; 3) chwila zaistnienia medycznych przesłanek przeprowadzenia zabiegu cesarskiego cięcia lub innego alternatywnego zakończenia ciąży – w sytuacji, gdy konieczne jest rozwiązanie ciąży poprzez przeprowadzenie zabiegu cesarskiego cięcia albo w inny alternatywny sposób⁴⁷. Życie ludzkie musi rozwijać się w łonie matki, aby stanowić przedmiot ochrony przepisów dotyczących aborcji. Życie rozwijające się poza organizmem kobiety (*ex utero*) nie jest objęte dyspozycją przepisów art. 152–154 k.k.⁴⁸

Analiza przepisów odnoszących się do przestępstw związanych z aborcją pozwala na zrekonstruowanie kluczowych zasad w zakresie ochrony życia poczętego. Do takowych należy brak odpowiedzialności kobiety ciężarnej za dokonanie aborcji na sobie, niekaralność zachowań nieumyślnych skierowanych przeciwko płodowi i zwiększenie poziomu prawnokarnej ochrony życia poczętego wraz ze stopniem zaawansowania jego rozwoju⁴⁹. Kobieta nigdy nie poniesie odpowiedzialności karnej za przerwanie ciąży „na sobie”. Nie podlega także kryminalizacji jej zachowanie polegające na nakłanianiu innych osób do udzielenia jej pomocy w przerywaniu ciąży⁵⁰.

6. Uwagi końcowe

Podsumowując treści analizowane w niniejszej pracy, należy dojść do następujących wniosków.

Po pierwsze, przepisy dotyczące terminacji ciąży są w polskim porządku prawnym ujęte w dwóch aktach prawnych. Przesłanki dokonania legalnej aborcji zawiera osobna ustawa, natomiast w ustawie karnej znajdują się przepisy penalizujące przestępstwa związane z aborcją. Rozwiązanie takie ma swoje zalety i wady. Pozytywnym aspektem pozostaje możliwość bardziej szczegółowego uregulowania materii związanej z terminacją ciąży – przepisy prawa karnego w swojej oszczędnej budowie nie pozwalałyby na to. Z drugiej strony przepisy prawa karnego mają charakter blankietowy, odsyłają do innej ustawy. Z punktu widzenia zasady *nullum crimen sine lege* należy to ocenić negatywnie.

Po drugie, w historii polskiego prawa aborcyjnego przepisy prawa przybierały mniej lub bardziej restrykcyjny charakter. Aborcja ze względów społecznych była w Polsce dopuszczalna w latach 1956–1993 oraz w 1997 r. Po 1997 r. terminacji ciąży można było dokonać ze względów medycznych, embriologicznych oraz gdy ciąża powstała w wyniku przestępstwa. Przesłanki legalnego przerywania ciąży należały do jednych z bardziej restrykcyjnych w Europie. W wyniku orzeczenia TK od 2021 r. w Polsce nie można przeprowadzić legalnej aborcji ze względów eugenicznych.

⁴⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z 27.09.2010 r., V KK 34/10, OSNKW 2010/12, poz. 105.

⁴⁸ M. Żelichowski, *Podmiotowość prawna człowieka w okresie życia embrionalno-płodowego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1997/1, s. 103 i n.

⁴⁹ R. Kokot, J. Jasińska, *Kilka...*, s. 19–22.

⁵⁰ J. Bojke, M. Wantoła, *Wyłączenie odpowiedzialności karnej kobiety ciężarnej za aborcję. Wybrane zagadnienia*, „e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015/5, s. 18.

Tym samym prawo aborcyjne uległo dalszemu zaostrzeniu, a obecny stan prawny jest poddawany krytyce ze względu na godzenie w prawa i wolności jednostek oraz sprzyjanie negatywnym zjawiskom społecznym, w tym przede wszystkim podziemiemu aborcyjnemu i turystyce aborcyjnej. Wskazać także należy na okoliczność, że nawet w przypadku zaistnienia ustawowych przesłanek do przerywania ciąży, Polki mają trudności w egzekwowaniu swoich praw w praktyce.

Po trzecie, w przypadku przesłanek do legalnej aborcji dużą rolę odegrało orzecznictwo, a konkretnie sąd konstytucyjny. W wyniku orzeczenia TK z 1997 r. utracił moc przepis dopuszczający aborcję ze względów społecznych. W rezultacie wyroku z 2020 r. nie jest możliwe dokonywanie aborcji ze względów embriopatologicznych.

Po czwarte, należy wskazać, że ustawodawstwo aborcyjne w Polsce jest narażone na wpływy polityczne. Zjawisko to należy ocenić nader negatywnie – zdrowie reprodukcyjne, jako podstawowe prawo jednostki, nie powinno stanowić agitacji wyborczej. W tym zakresie wielu znawców tematu postuluje powrót do tzw. „kompromisu aborcyjnego” funkcjonującego w Polsce w latach 1993–2020.

Po piąte, przestępstwa związane z aborcją należą w polskim systemie prawa karnego do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. Ustawa karna nie zawiera osobnej części poświęconej przestępstwom przeciwko życiu człowieka w prenatalnej fazie rozwoju. Do podstawowych zasad ochrony życia płodu należą: brak odpowiedzialności kobiety ciężarnej za dokonanie aborcji na sobie, niekaralność zachowań nieumyślnych i zwiększenie poziomu prawnokarnej ochrony życia poczętego wraz ze stopniem zaawansowania jego rozwoju.

Po szóste, wydaje się konieczne zrewidowanie dotychczasowej regulacji klauzuli sumienia poprzez wprowadzenie obowiązku wskazania przez lekarza powołującego się na klauzulę sumienia innego podmiotu leczniczego, który udziela świadczeń leczniczych niewykonywanych przez osobę odmawiającą wykonania zabiegu aborcji. W obecnym stanie prawnym klauzula sumienia może prowadzić do patologicznych sytuacji, czego dowodem mógłby być przypadek zgwałconej 14-latką, gdyby był prawdziwy.

Bibliografia

1. „14-latka”, która okazała się 24-latką. Rzecznik Praw Pacjenta wyjaśnił sprawę aborcji, <https://www.wprost.pl/kraj/11090329/14-latka-ktora-okazala-sie-24-latka-rzecznik-praw-pacjenta-wyjasnil-sprawe-aborcji.html>.
2. Bodnar A., *Analiza spraw sądowych dotyczących braku dostępności świadczenia przerywania ciąży w Polsce*, [w:] *Prawa reprodukcyjne w Polsce. Skutki ustawy antyaborcyjnej*, red. W. Nowicka, Warszawa 2007.
3. Bojke J., Wantoła M., *Wyłączenie odpowiedzialności karnej kobiety ciężarnej za aborcję. Wybrane zagadnienia*, e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2015, nr 5.
4. Borkowska K.K., *Penalizacja przerywania ciąży w polskim prawie karnym*, *Studia Prawnoustrojowe* 2022, nr 56, <https://doi.org/10.31648/sp.7692>.

5. Borkowska K.K., *Przestępstwo dzieciobójstwa w ujęciu komparatystycznym*, Warszawa 2020.
6. Brachowicz N., *Prawa reprodukcyjne w polityce Unii Europejskiej. Parlament i Komisja Europejska wobec aborcji*, Pressje 2009, nr 17.
7. Bręborowicz G.H. [red.], *Położnictwo i ginekologia*, t. 1, *Położnictwo*, Warszawa 2007.
8. Desperak I., *Antykoncepcja, aborcja i... eutanazja. O upolitycznieniu praw reprodukcyjnych w Polsce*, *Acta Universitatis Lodzianis* 2003, nr 30.
9. Dziergawka A., *Prawna ochrona życia dziecka poczętego w aspekcie prawa kobiety do aborcji – glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r. (K 1/20)*, *Palestra* 2021, z. 5.
10. Gałęska-Śliwka A., *Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna*, Toruń 2011.
11. Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2021.
12. Grześkowiak A., *Prawo karne*, Warszawa 2009.
13. Gutowski M., Kardas P., *Trybunał Konstytucyjny nie mógł rozstrzygnąć gorzej, czyli o dewastacji systemu jednym rozstrzygnięciem*, *Palestra* 2020, z. 10.
14. Hill B.J., *Reproductive Rights as Health Care Rights*, *Columbia Journal of Gender and Law* 2009, nr 18(501), <https://doi.org/10.7916/cjgl.v18i2.2570>.
15. Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.
16. Kania A.M., *Kontrowersje związane z kryminalizacją przerywania ciąży*, cz. 1, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego* 2011, t. 27.
17. Kim R., *Wujek zgwałcił niepełnosprawną 14-latkę. Lekarze z Podlasia odmówili aborcji. „To hańba!”*, <https://www.newsweek.pl/opinie/lekarze-z-podlasia-odmowili-legalnej-aborcji-zgwalconej-14-latce/4etbqtw>.
18. Kochanowski J., *Przesłanki tworzenia strategii polityki rodzinnej w Polsce*, [w:] *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, red. M. Zubik, Warszawa 2009.
19. Kokot R., Jasińska J., *Kilka uwag o ochronie życia poczętego w kontekście projektowanych zmian kodeksu karnego*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego* 2014, t. 31.
20. Konarska-Wrzošek V., *Komentarz do art. 149 k.k.*, [w:] *Kodeks Karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2022.
21. Kondratiewa-Bryzik J., *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009.
22. Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2001.
23. *Nowa Powszechna Encyklopedia*, t. 5, Warszawa 1996.
24. Nowakowska U., Korzeniewska M., *Prawa kobiet w sferze prokreacji*, [w:] *Kobiety w Polsce w latach 90.*, red. B. Gadomska, M. Korzeniewska, U. Nowakowska, Warszawa 2000.
25. Nowicka W., *Prawa reprodukcyjne*, [w:] *Raport Polskiej Koalicji Social Watch na temat realizacji praw człowieka w Polsce*, Warszawa 2008.
26. Nowicka W., *Ustawa antyaborcyjna w Polsce – stan prawny i rzeczywisty*, [w:] *Prawa reprodukcyjne w Polsce. Skutki ustawy antyaborcyjnej*, red. W. Nowicka, Warszawa 2007.

27. Ostrowski K., *Embriologia człowieka*, Warszawa 1985.
28. Peplowska Z., *Odpowiedzialność cywilna lekarza z tytułu wrongful life, wrongful birth i wrongful conception w prawie USA*, Nowa Medycyna 2007, nr 1.
29. Płatek M., *Opinia prawna na temat projektu ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78 ze zm.) oraz ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.)*, Warszawa 2016.
30. Rakowska-Trela A., *Wyrok czy „niewyrok”*. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r., K 1/20, dotyczącego możliwości przerywania ciąży, *Przegląd Sądowy* 2021, nr 6.
31. Soniewicka M., *Spór o dopuszczalność przerywania ciąży z perspektywy etycznej i filozoficzno-prawnej (komentarz do wyroku TK w sprawie K 1/20)*, *Państwo i Prawo* 2021, z. 8.
32. Stefaniuk M., *Etyczne dylematy prawa (kara śmierci, aborcja i eutanazja) w świetle badań polskiej opinii publicznej*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2013, nr 19.
33. Szczepaniec M., *Etyczne i prawne aspekty dopuszczalności aborcji ze względów eugenicznych*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2013, z. 13.
34. Szelewa D., *Prawa reprodukcyjne w Europie i w Polsce: zakaz, kompromis, czy wybór?*, Warszawa 2017 (*Warszawskie Debaty o Polityce Społecznej*, t. 20).
35. Tykwińska-Rutkowska D., *The Right to abortion in Poland in the light of the Constitutional Tribunal's Judgment of 22 October 2020*, *Studia Iuridica Toruniensis* 2021, t. 29.
36. Tytuła M., Okaramus J., *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa–Bielsko-Biała 2011.
37. Witczak-Bruś P., *Wrongful law, wrongful birth, wrongful life*, *Palestra* 2020, z. 11.
38. Żelichowski M., *Podmiotowość prawna człowieka w okresie życia embrionalno-płodowego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 1997, nr 1.